

Admiral flote
BRANKO MAMULA

Historijski značaj i međunarodne dimenzije narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji 1941—1945. godine

Narodnooslobodilačka i revolucionarna borba i narodnooslobodilački rat u cjelini, kao međaš u historiji Balkana, za jugoslavenske narode i narodnosti, za njihovu historiju, po sebi predstavljaju epohalnu veličinu. Upravo zbog toga sam se i odlučio da ovom prilikom i ovim povodom govorim o značaju i nekim značenjima narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije za našu historiju i za ukupnu pobjedu Antihitlerovske koalicije nad fašizmom, i o nekim njegovim osobenim svojstvima, koja se pokazuju kao iskustvo trajne i univerzalne vrijednosti. Takav pristup nužno nameće najmanje dva zahtjeva metodološke prirode: *prvo*, da se narodnooslobodilački rat naroda i narodnosti Jugoslavije smesti u širi kontekst svjetsko-historijskih zbivanja u toku drugog svjetskog rata kao cjeline pojave, i *drugo*, da se on posmatra u historijskoj retrospektivi i perspektivi naših naroda i narodnosti u borbi za očuvanje njihovog historijskog identiteta. U protivnom, ne bi se mogli shvatiti niti duh i smisao, niti osobenosti narodnooslobodilačkog rata kao posebnog tipa rata i osobenosti njegove ratne vještine.

1. Značaj narodnooslobodilačkog rata u ostvarivanju historijskog identiteta naroda i narodnosti Jugoslavije

Narodnooslobodilački rat je najvažniji događaj u dugovjekovnoj historiji jugoslavenskih naroda i narodnosti i prijelomni momenat u očuvanju i obogaćivanju njihovog punog historijskog identiteta.

Ako ovu hipotezu i nije moguće u cjelini potkrijepiti valjanim argumentima na ovako ograničenom prostoru koji je uvjetovan konkretnim povodom i svrhom, njoj u prilog je moguće navesti nekoliko značajnih historijskih presjeka, kao komparirajućih elemenata u analizi narodnooslobodilačkog rata kao društveno-historijske pojave.

Ako za trenutak zanemarimo daljnju prošlost naših naroda i narodnosti (što inače ne treba činiti), pa se samo zadržimo u okvirima novijeg doba, može se istaći da je naša historijska nauka, a osobito ona koja se bavi pitanjima novije političke historije naših naroda i narodnosti, ustvrdila nekoliko međaša koji su bitno utjecali na kasnija zbivanja na našem prostoru i na naš historijski položaj i međubalkanskim i međuevropskim odnosima. Tek u usporedbi s tim bitnim, prijelomnim događajima naše novije prošlosti moguće je sagledati narodnooslobodilački rat u svoj njegovoj historijskoj veličini.

Podimo od takozvane velike istočne krize koja se djelimično razriješila Berlinskim kongresom 1878. godine. Istočna kriza i najavljeni i već očiti proces raspadanja Otomanskog carstva na našim prostorima nisu rezultirali očekivanim poboljšanjima položaja naših naroda i njihove historijske perspektive. Umjesto proširivanja njegove autonomije i svekoličke političke emancipacije, velike evropske sile, vođene svojim pragmatsko-političkim interesima, izmislile su nove modele hegemonizma: stvaranje »Velike Bugarske« i pravo Austro-Ugarske na aneksiju Bosne i Hercegovine itd. Na taj način, popunjava se praznina koja nastaje istiskivanjem otomanskog feudalnog imperijalizma, ali ne samostalnošću naroda i krajeva koji su vjekovima bili izloženi toj imperijalnoj politici, već proširivanjem geostrateških interesa tadašnjih evropskih sila. Već tada su podstaknute tendencije velikodržavlja kod većine novostvorenih balkanskih nacionalnih država i udareni su temelji teritorijalnim pretenzijama nekih naših današnjih susjeda prema teritorijama nastanjenim našim narodima.

Dva balkanska rata (1912. i 1913) drugi su veliki međaš suvremene historije naših naroda. Njima, istina, nisu bili zahvaćeni svi narodi i narodnosti današnje Jugoslavije, već samo jedan njihov dio, ali su posljedice tih događaja od nesumnjivog značaja za sve druge naše narode i narodnosti, iako su se mnoge od njih posredovano ispoljavale. Prvi od ta dva rata vođen je s ciljem konačnog obračuna s turskom dominacijom. Njime su stvorene pretpostavke za proširivanje nezavisnosti i političke autonomije na krajeve koji su vjekovima bili pod Turcima — konkretno govoreći, to se prije svega odnosilo na Makedoniju. Ipak, umjesto širenja prostora slobode balkanskih naroda, odmah nakon završetka toga rata započinje drugi, ali

sada između savezničkih balkanskih država, prije svega radi što većeg širenja prostora svoga utjecaja. Dakle, svi ti događaji nisu objektivno značajnije pomjerali granicu emancipiranosti naših naroda i narodnosti. Naprotiv, unijeli su neke nove momente u buduću, vrlo oštre balkanske podjele, kojima je to područje inače bilo opterećeno historijskim nasljeđem. Zbog toga će Balkan dobiti onaj ružni atribut — »bure baruta«.

Prvi svjetski rat — prvi u historiji koji je u svjetskim razmjerama vođen za podjelu kolonija — bio je imperijalistički rat, u kome su naši narodi podnijeli teret znatno iznad svojih mogućnosti. Kao što je poznato, prvi svjetski rat je počeo napadom habsburške carevine na mlade države Srbiju i Crnu Goru koje su bile u procesu vojne konsolidacije nakon dva uzastopna balkanska rata. A to je upravo ono što Austro-Ugarskoj nije odgovaralo i težila je da što prije ratom spriječi taj proces, kako bi otklonila svaku prepreku na svom putu prodiranja na istok.

Prema Lenjinovim ocjenama društvenog karaktera tog rata koji je on, u cjelini uzev, okarakterizirao kao imperijalistički rat, ove dvije južnoslavenske države na Balkanu vodile su pravedan, odbrambeni rat. Tome treba dodati i činjenicu da je srpska Socijaldemokratska partija, uprkos tome što se radilo o neizazvanoj spoljnoj agresiji, glasala protiv ratnog budžeta, slijedeći dosljedno političku liniju socijalističke Internacionalne. Ali, ono što je u svemu tome bilo najtragičnije, južnoslavenski narodi su se našli suprotstavljeni jedni drugima i tog puta kao mnogo puta ranije u historiji, i uvijek u službi tuđih ciljeva i interesa. Da bi se razumjeli historijska suština i značenje prvog svjetskog rata za naše narode i narodnosti, treba istaći da je prije toga i u toku njegovog vođenja kulminirala jugoslavenska ideja koja je podrazumijevala ujedinjenje u zajedničku državu. Ona se nije izražavala samo u proklamacijama institucionaliziranih političkih tijela (Jugoslavenski odbor i dr.) već i na vrlo konkretan način — na strani Srbije i Crne Gore u ratu su učestvovali dobrovoljci iz redova svih južnoslavenskih naroda koji će kasnije ući u sastav jugoslavenske državne zajednice. Južnoslavenski narodi u Austro-Ugarskoj u snaženju i jačanju Srbije i Crne Gore i njihovim uspjesima u prvom svjetskom ratu vidjeli su priliku za svoje oslobođenje. Otuda se kod njih, odmah poslije objave rata Srbiji, javila težnja da postanu dobrovoljci. Najveći broj Jugoslavena, emigranata iz Austro-Ugarske, koji su se početkom rata zatekli u Srbiji i Crnoj Gori stavili su se na raspolaganje srpskoj i crnogorskoj vojsci. Od tih dobrovoljaca formirani su dobrovoljački odredi (Jadranski, Radnički, Zlatiborski i Gornjački), od Sremaca, koji su prešli u Srbiju poslije povlačenja

Prve srpske armije iz Srema,¹ septembra 1914. godine formiran je Sremski dobrovoljački odred, koji je u borbama za odbranu Beograda, oktobra 1915. godine, skoro sav izginuo. Poslije kolubarske bitke² preostali dobrovoljci su se svrstali u Prvi dobrovoljački bataljon, a od novih dobrovoljaca iz Bosne i Vojvodine, i onih koji su stigli iz Rusije i Amerike, formiran je Dobrovoljački odred od oko 4.000 ljudi. Dobrovoljci su stizali iz raznih krajeva svijeta. Već prvih mjeseci 1915. godine stvorena je među iseljenicima u Sjevernoj i Južnoj Americi organizacija Jugoslavenska narodna odbrana, najtješnje povezana s Jugoslavenskim odborom u Londonu. U prvo vrijeme saveznici su nerado prihvatili prevoženje dobrovoljaca, ali je već krajem 1916. godine vlada SAD dozvolila prikupljanje dobrovoljaca za srpsku vojsku. No, kako Amerika još nije bila stupila u rat, dobrovoljci su upućivani u tranzitni logor u Sant Luis u Kanadi, odakle su brodovima prebacivani u Bizertu, u Prvi srpsko-hrvatsko-slovenački puk. Poslije tromjesečne obuke dobrovoljci su prebačeni na solunski front. Prema nepotpunim podacima, do kraja rata je kroz prihvatni centar u Bizerti prošli oko 9.000 dobrovoljaca.

Za razliku od Amerike, ekonomska i politička emigracija u Italiji nije imala uvjeta za formiranje dobrovoljačkog pokreta. Oktobra 1914. godine italijanska vlada je zabranila hrvatskim iseljenicima osnivanje dobrovoljačke Jadranske legije. Ni kasnije, mada je već prešla na stranu saveznika, Italija nije omogućila odlazak dobrovoljaca, uglavnom Dalmatinaca, Istrana i Slovenaca, iz zarobljeničkih logora na solunski front.

Najmasovniji dobrovoljački pokret zabilježen je među Jugoslovenima mobiliziranim u austrougarsku vojsku koji su pali u rusko zarobljeništvo. Već krajem 1914. godine počinju se prikupljati prvi dobrovoljci, ali tek od 1916. godine pokret za odlazak na front dobija široke razmjere. Poslije sporazuma ruske i srpske vlade i odobrenja

¹ Poslije bitke na Ceru, u kpoj je austrougarska vojska bila potučena, general Počorek je planirao novu ofanzivu protiv Srbije. Prema tom planu, Peta i Šesta armija trebalo je da djeluju ofanzivno u donjem i srednjem toku Drine, na frontu od Ljubovije do Rače, a slabije austrougarske snage, koje su ostale nakon odlaska Druge armije na front u Galiciju, trebalo je da organizuje odbranu na r. Savi. Saveznici su, u vrijeme galicijske bitke, tražili od srpske komande da preuzme ofanzivu u Sremu, kako bi se olakšala situacija na ruskom frontu. Srpska vrhovna komanda je prihvatila zahtjev saveznika i naredila je Prvoj armiji i Trećoj diviziji prvog poziva, iz sastava Druge armije, da preduzme ofanzivu u Sremu. Te srpske snage su noću, 5/6. septembra, forsirale r. Savu i izvršile prodor u Srem. Međutim, zbog borbi na Drini Vrhovna komanda je bila primorana da obustavi dejstva u Sremu i da Prvu armiju prebaci na Drinu.

² Kolubarska bitka vođena je od 16. novembra do 2. decembra 1914. godine.

ruske Vrhovne komande, od prijavljenih dobrovoljaca formirane su dvije srpske dobrovoljačke divizije od kojih je januara 1917. godine formiran Dobrovoljački korpus, jačine 9.014 oficira i 42.260 podoficira i vojnika. Iz sastava tog korpusa, na zahtjev srpske vlade, prebačeno je iz Rusije preko Arhangelska u Veliku Britaniju, a odatle u Francusku, pa u Solun 19.427 dobrovoljaca. Drugi dio dobrovoljaca, poslije izbijanja revolucije u Rusiji, decembra 1917. godine, po odobrenju sovjetske vlade krenuo je preko Sibira, Mandžurije, Japana, Tihog okeana i Crvenog mora i stigao je u Solun u proljeće 1918. godine. U toku te i prethodne godine iz Rusije je ukupno stiglo na solunski front 12.696 dobrovoljaca. Računa se da je u prvom svjetskom ratu bilo ukupno oko 32.000 dobrovoljaca, pripadnika južnoslavenskih naroda koji su dotad bili u okvirima Austro-Ugarske carevine ili su činili političku i ekonomsku emigraciju u drugim dijelovima svijeta. Na taj način su južnoslavenski narodi i na djelu pokazali političku volju i odlučnost da se udruženim snagama odupru stranim zavojevačima, što je bez sumnje odlučujuće utjecalo na snajenje jugoslavenske ideje.

O prvom svjetskom ratu (1914 — 1918) kao historijskom međašu u naprijed naznačenom smislu može se zaključno reći da je on, mada je započet i vođen, prije svega, zbog interesa i sukoba velikih sila (u čemu je osnovno bilo da je Njemačka htjela da korijenito izmjeni političku kartu svijeta i međunarodni sistem time što će, kao evropska hegemon-sila sa izrazito naraslom industrijskom i vojnom moći, osigurati sebi za dugo vremena vodeću poziciju i snažan privredni rast), bio od izuzetne važnosti u historiji balkanskih naroda. Pošto su srednjoevropske sile htjele da Balkanski poluotok pretvore u područje svog političkog i privrednog širenja, historijske težnje za slobodom na balkanskom tlu prvi put su najoštrije ispoljene u otvorenom ratnom sukobu s pojedinim velikim silama i njihovim blokovima. Bez obzira na sve varijante ratnih programa Centralnih sila, u pitanju je bila njihova težnja da ovaj prostor potčine sebi. Pri tome su Centralne sile prema pojedinim državama i narodima preduzimale posebne, selektivne mjere i akcije, ali uvijek sa istim opštim ciljem. U slučaju potpunog uspjeha Centralnih sila u ratu trebalo je da neke države budu uništene ili, u najmanju ruku, da egzistiraju teritorijalno bitno umanjene i sa simboličnim suverenitetom (Srbija, Crna Gora), dok bi druge države, koje bi bile saveznice Centralnih sila, iako teritorijalno proširene, suštinski bile tako vezane za Njemačku političko-vojnim (tj. trajnim) savezom, privrednim i kulturnim vezama, da bi stvarno postale vazalne zemlje (Bugarska, Turska). Pri tome su se Berlin i Beč svjesno koristili unutarnjim balkanskim podjelama i prije svega

»velikobugarskim« programom, da bi produbljivanjem razdora na Balkanu lakše postigli svoj cilj. Ipak, na Balkanu je, u konačnom zbiru, djelovala slijedeća podjela: Centralne sile su na svojoj strani u ratu, osim onih dijelova Balkana koje je habsburška država ranije sebi pripojila, imale i Bugarsku, vođenu težnjama za stvaranjem nadmoći na Poluotoku. Time je podjela išla isključivo putem pripremljenim nedavnom historijom.

Što se jugoslavenske ideje tiče, tim ratom je bio presječen njen normalni historijski razvitak. Srbiji i Crnoj Gori rat su nametnule dvije centralne sile. On je bio nametnut i jugoslavenskim narodima koji su živjeli u granicama države Habsburga, s tim što im je, kao pripadnicima te države, bilo predodređeno da na frontu tog svjetskog rata učestvuju na drugoj strani. Ovdje se, ipak, najbitnijim čini to što je sa slabljenjem državne moći Austro-Ugarske sve jasnije pokazivao snagu jugoslavenski pokret na njenim teritorijama, usprkos dubokom usjeku koji su u njega unijele prethodne godine toga rata. Slomom Centralnih sila, u jesen 1918. godine, taj pokret je bio činjenica od najvećeg značaja, a oslanjao se ne samo na tradiciju u do tada nezavisnim jugoslavenskim državama — Srbiji i Crnoj Gori — nego i na autohtonu tradiciju na austro-ugarskom tlu. Velike sile pobjednice, po okončanju rata, samo su priznale nastalu situaciju, a ne i rješavale pitanje da li stvoriti ili ne jednu državu na jugoslavenskoj osnovi.

U modernoj historiji Balkana, koja koincidira s početkom buđenja nacionalne svijesti jugoslavenskih naroda i s njihovom borbom za nacionalno oslobođenje, tj. borbom za obnavljanje nacionalnih država koje su još u srednjem vijeku, jedne ranije, a druge kasnije, potpale pod vlast dviju susjednih velikih imperija na istoku i zapadu (Otomanskog i rimsko-njemačkog, odnosno habsburškog carstva), javljale su se mnogobrojne i raznovrsne ideje za premošćavanje i negiranje vjekovima naslaganih suprotnosti, predrasuda i sporova i na toj onsovi podjele koje su karakterizirale odnose između južnoslavenskih naroda kao njihovo negativno nasljeđe historije i tradicije.

Kao što je rečeno, naspram južnoslavenskih naroda i njihovih težnji za ujedinjenjem stotinama godina stajale su za ono doba moćne države i na istoku i na zapadu, bilo u liku aktuelnog ili potencijalnog gospodara. Protiv tih sila i njihovih interesa naši narodi — ekonomski i kulturno nerazvijeni, u velikoj mjeri izmiješani sa brojnim i drugim etničkim grupama, vjerski netolerantni — nisu bili kadri da pojedinačno izvojuju pobjedu na bilo kojem važnijem sektoru društvenog, ekonomskog i kulturnog života. I upravo takva situacija po-

čela je u raznorodnim južnoslavenskim sredinama, među različitim društvenim slojevima i političkim subjektima, rađati misli i ideje o jedinstvu kao putu spasenja i opstanka.

Etnička srodnost naših naroda, njihova geografska povezanost i zajedničke želje, vjekovne težnje da izađu iz potčinjenog položaja i ovisnosti o drugima i da nadiđu vlastitu zaostalost, kao i primjeri ujedinjenja drugih evropskih naroda i zemalja, navodili su na to da se zanemare postojeće razlike u tradicijama, kulturi, jeziku, vjeri i načinu života i da se za svaki poseban nacionalni interes traži uporište u jedinstvu jugoslavenskih naroda.

Pojedinci, različiti socijalni slojevi, različiti pokreti, političke partije i vlade u pojedinim južnoslavenskim zemljama razmišljali su ponaosob i sporazumno o jugoslavenskom pitanju, a izražavali su htjenja i ciljeve, prije svega vlastite sredine. Ukoliko su se njihove misli, ideje i stavovi više približavali, podudarali i međusobno inspirirali, utoliko je osnovna ideja vodilja jačala.

Nije mi namjera da u ovoj prilici govorim o najrazličitijim koncepcijama jugoslavenskog ujedinjenja (počev od geneze, odnosno od jugoslavenstva kao varijante ilirizma,³ do raznih ideja o jugoslaven-skoj federaciji kao što su one o balkanskoj i podunavskoj federaciji, austroslavističke, unitarističke, do onih koje ujedinjenje anticipiraju na revolucionaran način). Također ne bih govorio ni o organiziranim političkim snagama i pojedincima, pokretačima i nosiocima te ideje, koji su se u mnogo čemu razlikovali po svojim shvatanjima, programima i praktičnim političkim koracima, ali treba istaći ono što im je bilo zajedničko, a to je podudarnost u ocjeni položaja naših naroda (političkog i kulturnog) i ubjeđenje da im je spas u ujedinjenju. Historijski smisao i vrijednost tog shvatanja najbolje se očitava kada se zna da ono nije nastalo u samo jednom narodu, jednoj klasi, jednoj političkoj partiji ili čak jednoj generaciji, već naprotiv, plod je strem-ljenja više naraštaja i raznorodnih političkih činilaca.

Sazrijevanjem svijesti u svih Južnih Slavena, da se samo udruženim snagama, objedinjeni u jedinstvenu zajednicu mogu oduprijeti stranim silama i ostvariti svoje vjekovne težnje za nacionalnom, političkom i kulturnom emancipacijom, sazrijevala je i ideja o jugosla-venstvu, koja je na kraju rezultirala jedinstvenom državnom za-jednicom.

³ Ilirizam — hrvatski narodni pokret ili preporod. Obuhvatao je period od 1835. do 1848. godine. Ovaj pokret se odlučno i s uspjehom suprotstav-ljao mađarizaciji Hrvatske radeći na stvaranju južnoslavenske jezičke zajed-nice i povezivanju južnoslavenskih naroda. On se, istovremeno, suprotstavio i Austriji i feudalnom društvenom uređenju, pa je imao oslobodilački ka-rakter kako u nacionalnom, tako i u socijalno-političkom pogledu.

Epilog prvog svjetskog rata, u državnotvornom pogledu, bilo je prvodecembarsko ujedinjenje,⁴ sa kojim je izgledalo da je konačno ostvaren vjekovni san najprogresivnijeg dijela naših naroda da se ujedine u slobodnu i samostalnu državnu zajednicu ravnopravnih naroda. Dogodilo se, međutim, da je takva velika ideja deformirana, i u suštini iznevjerena u dvostrukom smislu: *prvo*, ostali su mnogi krajevi i dijelovi naših naroda izvan svoje matice kao posljedica nagodbi i međusobnih *ustupaka velikih sila*, prije svega preko leđa naših naroda, i *drugo*, režim nije priznavao čitave narode, gušio je svaki progres. Nije, stoga, ništa čudno što su mnogi tu novostvorenu državu smatrali pravom tamnicom naroda. Ta državna zajednica svojim nedemokratskim, u suštini antinarodnim karakterom stvorila je u svijesti ljudi neku vrstu odijuma prema jugoslavenskoj državnosti uopće, što će ideolozi svih separatizama vrlo vješto koristiti u svojim političkim igrama i manipulacijama sve do današnjih dana. To je, dijelom, razlog izvjesnog neshvatanja značaja države za politički identitet naših naroda i narodnosti, što se u predvečerje drugog svjetskog rata vrlo rječito manifestiralo u negativnom stavu u vezi sa odbranom zemlje, izraženom u brojnim polemikama, raspravama i publikacijama, pa i dijelu partijske inteligencije, usprkos vrlo jasnom stavu KPJ, koji je bio izražen u njezinoj odluci da komunisti kao najrodoljubiviji dio narodnih masa treba da brane Jugoslaviju takvu kakva jeste.

Narodnooslobodilački rat 1941 — 1945. godine predstavlja međaš u našoj historiji koji je radikalno okrenuo njezine tokove i procese. Iako je prošlost svih naših naroda i narodnosti i teška i slavna, može se slobodno reći da prava historija Jugoslavije i njezinih naroda i narodnosti počinje tek od toga događaja i historijskog procesa. Evo i nekoliko neobrazloženih argumenata u prilog toj tezi.

— Naši narodi i narodnosti mnogo puta u svojoj historiji ratovali su ili na strani pobjednika, ili na strani poraženih. Iako su često bili na velikoj sceni, uglavnom su imali epizodne uloge. Uvijek su drugi o njima odlučivali, a oni su bili dodatak ratne ili političke igre velikih sila. Tek u narodnooslobodilačkom ratu naši narodi i narodno-

⁴ Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba proglasilo se na Hrvatskom saboru, 29. oktobra 1918, za novi vrhovni organ državne uprave Južnih Slavena u Austro-Ugarskoj, i time prekinulo svaku vezu s habsburškom monarhijom. Istovremeno je proglašeno stvaranje nove države Južnih Slavena, nezavisne Države Slovenaca, Hrvata i Srba. Ovo isto suvereno tijelo obznanilo je, 24. novembra, ujedinjenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Slične odluke su donijete u Novom Sadu za Vojvodinu i u Podgorici za Crnu Goru, pa je 1. decembra 1918. godine proglašeno u Beogradu stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

sti krupnim koracima izlaze na veliku historijsku scenu, da se sami izbore za svoje mjesto u suvremenom svijetu. Dakle, u narodnooslobodilačkom ratu naši narodi, svi bez izuzetka, bili su neposredni akteri vlastite historije i tvorci svoje sudbine.

— Narodnooslobodilački rat je, i pored nezapamćene ideološke i političke propagande, svih vrsta podjela (historijskih, političkih, vjerskih), okupatorske vlasti i mnoštva marionetskih režima, i bukvalno govoreći, ujedinio sve naše narode i narodnosti. Naravno, pod tim podrazumijevam njihov rodoljubivi dio — okupljen oko platforme narodnooslobodilačke borbe. Bilo je to, kako je maršal Tito figurativno ali duboko istinito znao kazati, u pravom smislu oružano bratstvo svih naših naroda i narodnosti. I upravo u tome je veličina uloge koju je Partija s Titom na čelu odigrala u narodnooslobodilačkom ratu, njegovom pokretanju i vođenju. Svojom strategijom narodnooslobodilačke borbe Partija je veoma jednostavno i vrlo efikasno tukla sve okupatorske strategije, koje tu narodnooslobodilačku komponentu nisu uzimale u obzir ili one koje su joj se izdajom nastojale suprotstaviti. Na toj oslobodilačkoj strategiji izgrađeno je bratstvo i jedinstvo kao jedina istinska formula i princip uspostavljanja ukupnih odnosa među našim narodima i narodnostima u budućoj državnoj i samoupravnoj zajednici.

— Narodnooslobodilački rat je sinteza narodnooslobodilačke i revolucionarne borbe, pri čemu se radi o dvije strane jedinstvenog procesa oslobođenja naroda i radnih masa od svih oblika ugnjetavanja — nacionalne obespravljenosti i socijalnog izrabljivanja. On je već od samog njegovog početka bio sinteza i jednog i drugog, jer je njegov revolucionarni karakter bio uvjet i sadržaj narodnooslobodilačkog i, obrnuto, nije moglo biti ni govora o punom socijalnom oslobođenju — dakle, o socijalističkoj revoluciji, ako se istodobno ne izborimo i za puno nacionalno oslobođenje od spoljnog neprijatelja, ali i od svih ranijih poznatih oblika unutarnjeg nacionalnog ugnjetavanja i obespravljanja.

— Na tekovinama narodnooslobodilačkog rata stvorena je jugoslavenska državna zajednica na posve novim osnovama i novog karaktera. Može se, u stvari, reći da je jedna od njegovih velikih tekovina obnavljanje jugoslavenske državnosti. Značaj te tekovine ima neprocjenjivu međunarodnu političku važnost i značenje. Poznato je da je jedan od osnovnih ciljeva Hitlerove šestoaprilske agresije bio da se Jugoslavija uništi kao država, da se zбриše s karte Evrope. Praktična izvedba toga cilja poznata je i nemam namjeru da je ovom prilikom elaboriram. Želim samo naglasiti da je Jugoslavija kao država,

bez obzira na njezinu društvenu suštinu i karakter, bila ozbiljna prepreka svim stratezijskim nastojanjima velikih sila da ostvare svoj utjecaj na Balkanu i u Sredozemlju. U svim svojim opcijama velike sile su s njom morale računati ili kao sa saveznikom, ili kao s potencijalnim protivnikom. Nisu slučajno zavojevači i okupatori nastojali plasirati i dokazati da je Jugoslavija kao državna zajednica neodrživa u uvjetima naslijeđene vjekovne podijeljenosti i razjedinjenosti njezinih naroda, njihovog različitog civilizacijskog razvoja i vezanosti za istočnu odnosno za zapadnu tradiciju i kulturu, te da se suprotnost istoka i zapada kao jedna od temeljnih proturječnosti epohe najrječitije i najoštrije ispoljava na prostoru Jugoslavije, dijeleći ga na dvije suprotstavljene tradicije i kulture. To, na žalost, i danas mnogi pokušavaju dokazati, a mnogi se i dalje zlurado nadaju da će im budući razvoj dati za pravo. Narodnooslobodilački rat je, međutim, uvjerljivo opovrgao tu tezu. Iz njega je izašao model državne zajednice novog tipa — jedino mogućni u uvjetima date strukture i obilježja jugoslavenskih naroda i narodnosti. Komunistička partija s Titom na čelu dokazala je da Jugoslavija kao državna zajednica naroda i narodnosti nije fikcija već puna realnost. U stvari, Jugoslavija kao državna zajednica jeste i neophodan uvjet ostvarivanja punog suvereniteta svakog njezinog naroda i narodnosti ponaosob. Van okvira jugoslavenske državne zajednice puni suverenitet i subjektivitet njezinih naroda ne bi bilo moguće ostvariti. Ni u jednoj velikodržavnoj projekciji koja računa na dio našeg prostora i našeg življa — nema mjesta ni za kakvu nacionalnu autonomiju. To se vrlo uvjerljivo može testirati analizom odnosa, koji vladaju u našem današnjem okruženju, kao i analizom historijskih konstanti u tom domenu međunarodnih odnosa i ponašanja. Naši narodi u tom pogledu nemaju nikakvih iluzija. Upravo je i to jedan od snažnih kohezionih činilaca naše zajednice i pored nekih suprotnih shvatanja i izvjesnih divergentnih ponašanja koja se povremeno konstituiraju na osnovu parcijalnih interesa.

Uspostavljanjem Jugoslavije kao države ravnopravnih naroda i narodnosti, na demokratskim osnovama, postavljena je snažna brana negativnom utjecaju velikih sila na balkanske države. Razumije se, kao proces ti utjecaji i dalje djeluju. Različiti su oblici i sadržaji toga procesa, ali Jugoslavija je praktična negacija nelegalnog i nasilnog utjecaja time što dokazuje na djelu da može ravnopravno surađivati sa svim zemljama i narodima bez obzira na njihovu političku, ekonomsku i ideološku opredjeljenost ili pripadnost i da istodobno bude jedan od značajnih činilaca pokreta nesvrstavanja. Na drugoj strani, ona to ostvaruje i energičnim suprotstavljanjem svakom pokušaju

ugrožavanja njezinog suvereniteta, teritorijalne cjelokupnosti integriteta kao državne zajednice, ma sa koje strane to dolazilo.

— Narodnooslobodilački rat je omogućio da se matici zemlji pri-
poji značajan dio krajeva koji su bili neopravdano oduzeti, čime je
dao praktičan doprinos širem okupljanju naših naroda u jedinstvenu
zajednicu.

— Narodnooslobodilački rat je, napokon, pokazao kakva sudbina
očekuje svaku kolaboraciju i nacionalnu izdaju. Nijedan pojedinačno
uzet marionetski režim, odnosno kolaboracionistički pokret nije mo-
gao ostvariti ni prividni suverenitet, kao što ni svi skupa nisu mogli
konstituirati zajedničku strategiju protiv narodnooslobodilačkog pok-
reta, jer su bili u svojoj osnovi antinarodni, antijugoslavenski i dru-
štveno retrogradni. Oni su mogli u ratnom vihoru privremeno egzi-
stirati samo uz čvrst oslonac i zaštitu okupatora.

Ovaj dio izlaganja zaključio bih konstatiranjem činjenice na kojoj
se temelji osnovna teza kojom sam i počeo. Narodnooslobodilački rat
je na historijsku pozornicu svom silinom izbacio naše narode i naro-
dnosti kao samostalne i autentične tvorce svoje sudbine i svoje histo-
rije. Njihova sloboda, nezavisnost i federativna državna zajednica
slobodno i ravnopravno ujedinjenih naroda jesu njihovo vlastito dje-
lo, ni od koga podareno i ničim nametnuto. Radi se o trajnoj tekovini
— i jugoslavenski narodi i narodnosti, radnička klasa, radni ljudi i
građani izražavaju punu riješenost i spremnost da je kao takvu bran-
e od svih oblika ugrožavanja.

2. *O doprinosu Jugoslavije savezničkoj pobjedi nad fašizmom*

O našem doprinosu ukupnoj pobjedi Antihitlerovske koalicije nad
fašizmom napisane su čitave studije i mnoge historiografske raspra-
ve i publikacije. Gotovo da se tome nema šta dodavati. Ne pokrećem
ovo pitanje da bih bilo što u toj poznatoj građi eventualno revalorizi-
rao, već zbog trenutka u kojem se sada nalazimo — obilježavanja ju-
bileja pobjede nad fašizmom. Naš doprinos je ogroman, u stvari, naj-
veći mogući. Mi se time ponosimo, time treba da se ponose i bu-
dući naši naraštaji, ali ne zato da bismo zapostavljali doprinos dru-
gih ili da bismo se samo hvalisali, već zbog izuzetno velike motiva-
cione snage te historijske činjenice u jačanju odbrambene svijesti i
uvjerenja naših naroda i narodnosti, svih slojeva stanovništva, a u
prvom redu mlade generacije, da možemo braniti i odbraniti svoju

zemlju i sve tekovine narodnooslobodilačkog rata o kojima sam govorio, s osloncem prvenstveno na vlastite snage.

To saznanje i na njemu zasnovana odgovarajuća doktrinarna opredjeljenja u domenu općenarodne odbrane i društene samozaštite ishode, kao i iskustvo trajne vrijednosti, iz historijske istine da su jugoslavenski narodi i narodnosti u narodnooslobodilačkom ratu veoma aktivno i faktički po prvi put u svojoj historiji tako snažno utjecali na svjetska zbivanja. Dajući svoj pun doprinos savezničkoj pobjedi nad fašizmom, mi smo se rame uz rame svrstali u isti stroj sa velikim protagonistima moderne historije — razumije se prema našim mogućnostima, a po mnogo čemu, i po mnogim priznatim mjerilima, i znatno iznad tih mogućnosti. U prilog toj tezi ističem nekoliko činjenica:

— slobodarske težnje naših naroda i narodnosti podstaknute djelovanjem Komunističke partije Jugoslavije i uz njezino puno angažiranje, prouzrokovale su otkazivanje Trojnog pakta, što je poslužilo kao povod za otpočinjanje šestoaprilskog njemačkog napada na Jugoslaviju. Nema sumnje da je to umnogome poremetilo dinamiku ostvarivanja nekih stratezijskih ciljeva fašističke Njemačke, štaviše, može se tvrditi da je to izazvalo i izvjesno korigiranje njemačkih stratezijskih zamisli kao što je odlaganje plana »Barbarosa« za više od mjesec dana, što je za one prilike i, kako se pokazalo, nedovoljnu pripremljenost SSSR-a za rat, imalo stratezijski značaj;

— kad je riječ o ukupnim gubicima savezničkih zemalja, odnosno zemalja Antihitlerovske koalicije, ukazao bih na nekoliko podataka: sve ostale savezničke zemlje, izuzev SSSR-a, koji je imao ukupno 20 miliona gubitaka, i Poljske, koja je izgubila 6 miliona i 100 hiljada ljudi, imale su ukupno oko 5 miliona gubitaka, odnosno 0,7 odsto od ukupnog broja njihovog stanovništva a, kao što je poznato, Jugoslavija je u drugom svjetskom ratu imala ukupne gubitke od 1 milion i 705 hiljada ljudskih žrtava, što je činilo 10,8 odsto od ukupnog broja stanovnika. Prema tome, po broju ukupnih ljudskih gubitaka među zemljama Antihitlerovske koalicije Jugoslavija zauzima treće mjesto (iza SSSR-a i Poljske).

Slično je stanje i u pogledu broja poginulih boraca savezničkih snaga. U odnosu na broj stanovnika, ukupan broj poginulih savezničkih vojnika, bez SSSR-a, i Poljske, iznosi 1.217.000 ili 0,17 odsto. Da podsjetim, naši gubici u oružanoj borbi iznose 304.540, odnosno 2 odsto od ukupnog broja stanovnika, čime Jugoslavija zauzima drugo mjesto (iza SSSR-a) po broju poginulih boraca. U poređenju s ukupnim vojnim gubicima u ljudstvu 18 savezničkih zemalja, izuzev SSSR-a i Poljske, to iznosi čitavih 25 odsto, odnosno 1/4 od tih gubitaka.

Međutim, treba reći da mi doprinos Jugoslavije pobjedi nad fašizmom ne mjerimo samo prema žrtvama koje je naša zemlja u toj borbi podnijela već i prema broju i veličini neprijateljevih snaga koje smo za sve vrijeme rata vezivali na jugoslavenskom ratištu, a posebno prema broju i veličini gubitaka koje smo nanijeli fašističkim snagama, kako u ljudstvu, tako i u materijalu.

Za sve vrijeme trajanja drugog svjetskog rata za naše ratište bilo je vezano mnogo neprijateljskih vojnika, prosječno ekvivalenta 30—50 fašističkih divizija. Broj neprijateljskih vojnika neprekidno se povećavao od 1941. godine — kada je iznosio 660.000, do 1943. godine — kada je povećan na 920.000. Odnos snaga u ljudstvu bio je, za skoro sve vrijeme trajanja rata, povoljniji za neprijatelja (1941. godine 8,2 : 1, 1943. godine 2,7 : 1), a tek 1945. godine — u završnim operacijama taj odnos bio je 1,1 : 1 u našu korist. Odnos snaga u ratnoj tehnici, posebno suvremenoj, nije se mogao ni upoređivati — fašističke snage su, kao što je poznato, u tom pogledu imale višestruku prednost.

Međutim, u vojnoteorijskom i praktičnom smislu posebnu pažnju zaslužuje činjenica da je neprijatelj za sve vrijeme trajanja rata na bojnopolju, odnosno u neposrednoj oružanoj borbi trpio veće gubitke nego jedinice Narodnooslobodilačke vojske — 447.000 poginulih i više od 500.000 ranjenih, što znači da su njegovi samo nepovratni gubici na našem ratištu bili oko 20 odsto od ukupnih snaga koje su se uopće za vrijeme trajanja rata pojavljivale na našem prostoru — oko 2,5 miliona vojnika. Nanijeti su mu znatni gubici i u ratnoj tehnici i u materijalu: zaplijenjeno je i uništeno oko 3.600 topova, preko 13.000 mitraljeza, 30.000 puškomitraljeza, preko 600.000 pušaka, preko 6.000 minobacača, 928 tenkova, 309 aviona, preko 20.000 motornih vozila. Prema kriterijima popune, koji su važili u drugom svjetskom ratu, ta količina bi bila dovoljna da se naoruža 56 pješačkih i tri oklopne divizije, kao i šest avio-pukova. Narodnooslobodilačka vojska je, također, imala velike gubitke, oko 300.000 boraca. Gubici su se na objema stranama povećavali iz godine u godinu, pri čemu su neprijateljevi stalno bili veći od naših. To potvrđuje da je oružana borba na jugoslavenskom ratištu bila neprekidna, da je intenzitet te borbe narastao i da je naša ratna vještina bila efikasnija od neprijateljeve.

Ukupni doprinos narodnooslobodilačkog rata našoj epohi jeste, prije svega, u činjenici što je u praksi pokazao i potvrdio mogućnost uspješne borbe jedne relativno male i nerazvijene zemlje protiv moćne sile. To naše iskustvo je, svakako, značajan doprinos procesu

historijskog buđenja naroda, koji je naročito intenziviran u antikolonijalnoj revoluciji nakon drugog svjetskog rata, te je zadobio univerzalno svjetsko značenje.

3. *Osobnosti narodnooslobodilačkog rata kao oblika rata i osobnosti ratne vještine*

Na osobnosti narodnooslobodilačkog rata kao oblika rata i ratne vještine koju smo primjenjivali u njegovom okrilju utjecala su obilježja historijske epohe, međunarodna vojno-politička situacija i, razumije se, više objektivnih činilaca koji su djelovali na unutarnjem planu. Ali, na to je suštinski utjecao i subjektivni faktor, posebno talenat i vojnička genijalnost Josipa Broza Tita kao stratega i vojskovođe.

Bitno obilježje historijske epohe, kao epohe imperijalizma, bila je pojava fašizma kao deformiranog oblika kapitalističkog društva, što je uvjetovalo drugačiju političku sadržinu drugog svjetskog rata od one koja je bila poznata iz prvog svjetskog rata. Složenost uvjeta same pojave drugog svjetskog rata zahtijevala je konkretan historijski pristup i stvaralačku primjenu naučnog metoda u analizi svjetsko-historijskih uvjeta koji su determinirali drugi svjetski rat. Konkretno historijski pristup podrazumijeva, prije svega, sagledavanje društvenih pojava u njihovoj cjelovitosti i uvažavanju principa razvojnosti u svjetsko-historijskim kretanjima. Takav pristup omogućio je da se predvidi opasnost od fašizma i da se ocijeni karakter i definiraju suština i sadržaj drugog svjetskog rata. Time se objašnjava i činjenica da je Komunistička partija Jugoslavije, uprkos nedoumicama koje su vladale u krugovima Kominterne i kontroverzним stavovima koje je ona zauzimala u vezi s ocjenama karaktera toga rata, od početka imala jasan pogled i stav u vezi s karakterom drugog svjetskog rata koji je bio, kako sam već rekao, nešto sasvim drugo u odnosu na prvi. Partija je od početka do kraja rata imala jasan stav ne samo o njegovom karakteru nego i o njegovoj političkoj i vojnoj sadržini i nikad ga nije mijenjala.

Komunistička partija Jugoslavije, s Titom na čelu, pravovremeno je uočila i upozoravala na opasnosti koje prijete od fašizma. Još 1938. godine, kada je Njemačka izvršila nasilno priključivanje Austrije, a nešto kasnije i okupaciju Čehoslovačke, CK KPJ je upozoravao: »Hitlerizam nije prijatelj ni 'dobar susjed', već zakleti neprijatelj slobode i nezavisnosti naroda Jugoslavije. Njegove izjave o neutralnosti i prijateljstvu prema nama, lažne su kao i dojučerašnja njegova obećanja

prema Austriji . . . Sutra će njegove čete da provale preko Karavanki u Jugoslaviju. Hitler obnavlja staro njemačko carstvo i Viljemov plan 'Drang nach Osten'. Taj put vodi preko Jugoslavije na Jegejsko more. U tome ga pomaže Musolini, koji sebi traži Dalmaciju i Bosnu . . . »⁵ Suglasno takvim procjenama Tito i Partija su poduzimali više konkretnih mjera na planu jačanja jedinstvenog Narodnog fronta, kao najšire baze za okupljanje svih rodoljubivih i naprednih snaga, radi pružanja otpora fašističkoj agresiji koja se neizbježno približavala, odnosno za podizanje općenarodnog ustanka i vođenja općenarodnog oslobodilačkog i revolucionarnog rata, nakon sloma vojske i političkog sistema Kraljevine Jugoslavije.

Drugo bitno obilježje našoj epohi dala je socijalistička revolucija kao svjetski proces potaknut oktobarskom revolucijom u Rusiji, a zatim i drugi svjetski proces — antikolonijalna revolucija. Već tada su se ispoljavale, makar i u rudimentarnim oblicima, revolucionarne i oslobodilačke tendencije indikativne za procjenu i zaključivanje o tome kuda smjera progresivni dio čovječanstva.

Kao odraz ovih najopćijih obilježja epohe nastali su veoma složeni opći spoljni uvjeti za otpočinjanje i vođenje narodnooslobodilačkog rata i revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije. U svojstvu najbitnijih općih spoljnih uvjeta treba imati u vidu da je:

(1) drugi svjetski rat bio najveća međunarodna vojno-politička konfrontacija u historiji ljudskog društva. U njemu se odnos i raspored vojnih moći nisu uspostavljali na ideološkoj osnovi već na bazi konkretnih političkih interesa i ciljeva, tako da su u istom antifašističkom frontu bile zemlje raznovrsnih društveno-političkih sistema;

(2) rat je vođen uz postojanje i učešće prve socijalističke zemlje — Sovjetskog Saveza, čije su oružane snage bile glavna okosnica Antihitlerovske koalicije;

(3) u vrijeme donošenja odluke o podizanju ustanka u Jugoslaviji fašistički zavojevači su već bili porobili gotovo cijelu Evropu. Jugoslavija i Grčka bile su posljednje žrtve fašističke agresije na starom kontinentu;

(4) fašističke sile Osovine uspostavljale su okupacioni sistem u svim porobljenim zemljama i otpočele organiziranu pljačku i eksploataciju prirodnih bogatstava, izvora energije, proizvodnih potencijala i radne snage za svoju ratnu mašineriju;

(5) u dijelu okupiranih zemalja Evrope bio je u toku proces konstituiranja pokreta otpora ili se moglo računati s takvim procesom;

⁵ *Pregled istorije SKJ*, IRP, Beograd 1963, str. 256.

(6) druga tehnološka revolucija omogućila je uvođenje u naoružanje kvalitativno novih i raznovrsnih sredstava ratne tehnike. Tako su tenk i avion preplavili bojište. Bilo je jasno da će taj rat biti manevarski i maksimalno ofanzivan, budući da je već bila demonstrirana, na najgrublji način, strateška koncepcija »munjevitog rata«. Međutim, iako je ta koncepcija svojim osnovnim značenjem sugerirala zaključak o kratkotrajnosti toga rata, sve druge okolnosti upućivale su na suprotan zaključak.

U okviru tih općih uvjeta koji su vladali u Evropi i svijetu, jugoslovenski narodi i Komunistička partija Jugoslavije nalazili su se u osebujnom međunarodnom političkom i vojnostrategijskom položaju, koji je bio izuzetno težak i nepovoljan. Takav položaj determinirali su slijedeći posebni uvjeti: bivša jugoslavenska vojska bila je razbijena i razoružana; kralj i vlada izbjegli su u inostranstvo; zemlju su okupirale i raskomadale fašističke sile i njihovi sateliti, uz neposredno učešće i svestranu podršku kvislinga; najveći dio domaće buržoazije surađivao je, više ili manje, otvoreno s okupatorom; administrativni aparat bivše države velikim dijelom se stavio u službu okupacione vlasti (kolaboracija) i kvislinških tvorevina; teritorija naše zemlje, sa svojim nepostojećim granicama, bila je okružena lancem fašističkih i satelitskih snaga i izolirana od saveznika; okupator je bio moderno organiziran i naoružan, i držao je znatno jače okupacione snage u našoj nego u bilo kojoj drugoj evropskoj zemlji.

Svaki od navedenih posebnih uvjeta, i svi zajedno, nepobitno potvrđuju Titovu postavku da se sve ono što smo činili u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji, kao i činjenica da smo na koncu izvojevali čistu vojničku pobjedu, ne može shvatiti ako se posmatra samo sa stanovišta klasičnih vojnih doktrina, jer za to odista nije bilo nijednog bitnog strategijskog elementa koji su, kao takav, uvažavale i vrednovale klasične doktrine. Posebno je značajno istaći činjenicu da nije postojao kontinuitet državne teritorije, a u početku ni dijelova slobodne teritorije. Jedina organizirana snaga u zemlji bila je KPJ sa svojih 12.000 članova i 30.000 skojevaca. Privredni sistem je zamro i bio je u potpunom rasulu, a i ono malo što se proizvodilo bilo je pod potpunom kontrolom okupacionih i kvislinških vlasti i služilo je za zadovoljavanje potreba fašističkih vojnih mašinerija. Nije bilo vojne organizacije niti sredstava ratne tehnike, osim oko 550 mitraljeza i puškomitraljeza, 23.000 pušaka i municije, što je prikupljeno i sakriveno nakon kapitulacije bivše vojske.

Teško je naći primjer u modernoj historiji ratova i revolucija da je neka vodeća društvena snaga povela rat i postavila sebi takve

radikalne političke i vojne ciljeve, a da pri tom nije raspolagala gotovo nikakvom vojnički organiziranom silom za ostvarivanje tih ciljeva, kao što je to 1941. godine učinila KPJ, s Titom na čelu.

Svestrano analizirajući okruženje, Tito je logično zaključio da nikakva premoć u odnosu vojnih snaga mjerena klasičnim parametrima ne dolazi u obzir. Zbog toga je tražio nova, originalna i adekvatna rješenja kako u koncipiranju snaga i sredstava revolucionarne i oslobodilačke borbe, tako i u metodu organiziranja i vođenja te borbe.

Narodnooslobodilački rat je, kao što je poznato, po formi bio općenarodni, odnosno prošireni partizansko-konvencionalni, a po sadržaju oslobodilački i revolucionarni rat. Historijski gledano, to je nov oblik rata, sa isto tako novim sadržajem — istovremeno narodnooslobodilački i revolucionarni, odnosno bio je to rat čitavog naroda za nacionalno oslobođenje i po mjeri socijalističke revolucije.

Ovakva sadržina narodnooslobodilačkog rata otkrivala je mogućnost da se animiraju i angažiraju u njemu ne samo radništvo, kao revolucionarni subjekat, već i čitav narod. U okolnostima kada nismo imali razvijenu radničku klasu, to je uistinu bio jedini mogući put oživotvorenja marksističke ideje o naoružanom narodu. U tom smislu narodnooslobodilački rat je predstavljao prvi put u praksi cjelovito ostvareni model teorije o naoružanom narodu, mada je parcijalnih ostvarenja u tom pogledu bilo i ranije.

U takvom konceptu revolucije, koji se zasniva na učešću najširih narodnih masa u borbi, a to će reći i u oružanoj borbi kao glavnom i odlučujućem obliku revolucionarne borbe u uvjetima kakvi su bili u Jugoslaviji 1941. godine, koncepcija stvaranja revolucionarne armije dobija značenje jednog od najglavnijih ne samo vojnih već i društveno-političkih pitanja teorije i prakse revolucije.

Dosadašnja istraživanja i spoznaje ratne prakse upoće, a posebno narodnih i revolucionarnih ratova, nedvojbeno navode na tvrdnju da su najvažnija ostvarenja u ratnoj vještini NOR-a bila slijedeća: u tehnološkom smislu ostvarena je sinteza oslobodilačke i revolucionarne borbe u okvirima jedinstvenog ratnog procesa; stvorena je narodna revolucionarna armija po tipu kombinirane, partizansko-regularne vojske; ostvaren je u praksi nov tip narodnog i revolucionarnog rata (općenarodni oslobodilački i revolucionarni rat) u obliku proširenog partizansko-konvencionalnog rata, i u tom okviru kombinirani, partizansko-frontalni oblik oružane borbe.

Mogućnost povezivanja i stapanja oslobodilačke i revolucionarne borbe u okviru jedinstvenog ratnog procesa uočena je na osnovu potpunog uvida u socijalno-klasne i nacionalne suprotnosti kojima je bilo

bremenito staro građansko društvo u Jugoslaviji i analizom novih su-
protnosti nastalih okupacijom zemlje. Odavde je uslijedio zaključak
da će se udsvostručavanjem ciljeva borbe udvostručiti i motivi i volja
za borbu i otpor najširih narodnih masa svrstanih u širokom frontu,
na čijem je čelu bila KPJ. Takva koncepcija i doktrina revolucije
omogućile su stvaranje masovnog i demokratskog narodnooslobodi-
lačkog pokreta, koji će prerasti u eminentan revolucionarni pokret.
Bez revolucionarne sadržine našeg narodnooslobodilačkog rata ne bi
se mogao postaviti ni cilj potpunog oslobođenja zemlje, i obratno.

Sinteza oslobodilačke i revolucionarne borbe ostvarena u narod-
nooslobodilačkom ratu kao jedinstvenom ratnom procesu, kvalitati-
vno je nova pojava u historiji ratova. Ovo originalno ostvarenje
našlo je, tako rekuć, masovnu primjenu i potvrdu u toku svjetske
antikolonijalne revolucije.

Revolucionarni lik Komunističke partije Jugoslavije i revolucio-
narna i kreativna uloga naše revolucije omogućili su veoma brz pro-
ces revolucionarnog sazrijevanja masa, što je bio osnovni uvjet za
njihovo samoorganiziranje kao revolucionarne armije. Ovo je uistinu
značilo konstituiranje kvalitativno novog oblika vojne moći kao ne-
gacije vojne moći građanskog društva, tj. odbrambeno organiziranje
narodnih masa i nastajućeg društva kao naoružanog naroda.

Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije, u
svim svojim oblicima organiziranja i fazama razvoja, od početka su
poprimili narodni i revolucionarni karakter, koji su zadržali sve do
danas kao svoje suštinsko obilježje. Po svom društvenom karakteru
Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije bili su
instrument narodne vlasti i, istodobno, zajednička vojna sila svih na-
ših naroda i narodnosti.

U užem vojnom smislu, vojnu silu revolucije, koja je sve brže
narastala, trebalo je pretvarati u stalnu ustanovu revolucije, odnosno
u sistem koji će efikasno funkcionirati u skladu s datim vojnostra-
tégijskim uvjetima.

Modeli vojnog organiziranja iznalaženi su u živoj praksi vojnog
revolucionarnog djelovanja, uvijek primjereni revolucionarnom kara-
kteru narodnooslobodilačkog rata i strategijskoj koncepciji upotrebe
oružanih snaga u njemu.

Uporedo s povećanjem brojnog stanja i jačanjem materijalno-te-
hničke baze oružanih snaga teklo je i organizaciono učvršćivanje Ju-
goslavenke armije, jačanje pojedinih njezinih vidova i rodova i usa-
vršavanje sistema komandovanja.

Stvaranje i razvoj Ratne mornarice i Ratnog vazduhoplovstva, također predstavlja značajan elemenat u razvoju naših oružanih snaga, posebno u smislu njihovog osposobljavanja da, pored kopnenog dijela ratišta, izvode borbena dejstva i na primorskom dijelu ratišta i u vazdušnom prostoru.

U završnom periodu narodnooslobodilačkog rata Jugoslavenska armija je — po svojoj unutarnjoj strukturi, sastavu i jačini — predstavljala moderno opremljenu i izgrađenu vojnu silu sa svim elementima suvremene organizacije i potpuno prilagođenu uvjetima frontalnog ratovanja i zahtjevima jugoslavenskog ratišta.

Kada se govori o ostvarenju u domenu ratne vještine u vezi s odbrambenim ratom kao »proširenim« partizanskim ratom, treba istaći da tu nije riječ o tradicionalnom već o posebnom tipu partizanskog rata, isto tako kao što je naš narodnooslobodilački rat bio poseban tip narodnog rata i poseban tip revolucionarnog rata. Zato se naš narodnooslobodilački rat i revolucija ni po jednom svom bitnom svojstvu ne bi mogli uklopiti u formulu poznatu kao »metod partizanskog ratovanja«. Ono po čemu se oni bitno razlikuju od svih pređašnjih ratova partizanskog ili konvencionalno-partizanskog tipa jeste to što su u njima kombinirani svi elementi (akcije regularne armije, partizanskih odreda i narodnih ustanaka) u različitim odnosima veličina, zavisno od konkretne strategijske situacije, ali tako da regularna armija primjenjuje istovremeno i frontalni i partizanski način ratovanja, neovisno od odnosa tih elemenata koji se kombiniraju. Drugim riječima, Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije, nakon njihovog ustrojstva kao redovne regularne armije, sačuvali su i održali partizanski karakter, prije svega partizanski način dejstva. U protivnom, oni ne bi uspjeli vojnički pobijediti višestruko nadmoćnijeg neprijatelja, kao što, sasvim izvjesno, naša revolucija ne bi bila uspješna da se nije pristupilo stvaranju regularne armije. Takav model kombiniranja elemenata snaga u strukturi oružane sile i kombiniranja akcija svih tih elemenata, izražen kombiniranim oblikom oružane borbe, prvi put je na taj način ostvaren u našem narodnooslobodilačkom ratu i teorijski razrađen u našoj koncepciji općenarodne odbrane i društvene samozaštite. To kombiniranje nije prost mehanički zbir dvaju elementarnih oblika oružane borbe — partizanskog i frontalnog, već kvalitativno nov način upotrebe svih elemenata snaga i sredstava revolucionarne strategije, koji karakterizira općenarodni rat i ratnu vještinu koja se primjenjuje u njemu kao poseban tip rata i posebnu vrstu ratne vještine, što je, ujedno, čvrsto Titovo originalno ostvarenje u ratnoj vještini — kombinirani, partizanskofrontalni oblik oružane borbe.

4. Završna ofanziva Jugoslavenske armije u okviru savezničke ofanzive za konačno slamanje fašizma

Prave dimenzije i značenje narodnooslobodilačkog rata, a u tom kontekstu i završne ofanzive Jugoslavenske armije za oslobođenje zemlje, postaju jasni tek kada se to sagledava u razmjerama drugog svjetskog rata, tog najsurovijeg ratnog sukoba u okviru tzv. velikih ratova. Tačnije, završne operacije na našem ratištu sastavni su dio završne etape drugog svjetskog rata. Stoga je pri ocjenjivanju završnih zbivanja na jugoslavenskom ratištu neophodno uočiti stanje na svim drugim savezničkim frontovima.

Početkom 1945. godine, dakle u vremenu u kome se priprema i izvodi završna strategijska ofanziva na jugoslavenskom ratištu, svijet se nalazio u šestoj godini najsurovijeg rata u historiji čovječanstva. U tu šestu godinu rata oružane snage saveznika — Sovjetskog Saveza, Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije — ušle su sa oko 28 miliona ljudi pod oružjem i bile su znatno brojnije i tehnički nadmoćnije od oružanih snaga Njemačke i Japana, koje su skupa imale oko 13 miliona vojnika. Osim toga, oružane snage ostalih zemalja Antifašističke koalicije, narodnooslobodilačkih pokreta i pokreta otpora brojale su oko 10 miliona ljudi. Tako su oružane snage Antifašističke koalicije imale ogromnu nadmoćnost na svim ratištima.

Nadmoćnost saveznika posebno je bila izražena na glavnom — evropskom ratištu poslije neuspjeha protuofanzive Nijemaca u Ardenima 1944/45. godine i kod Blatnog jezera u Mađarskoj, u prvoj polovini marta 1945. godine, u kojima je Hitler utrošio najveći dio svoje operativno-strategijske rezerve. Njemačka se tada našla u bezizlaznoj situaciji. Međutim, i pored takvog stanja Hitler je odlučio da nastavi rat. On je i dalje vjerovao u mogućnost rascjepa u redovima saveznika i na toj pretpostavci gradio je nadu da bi Njemačka u posljednjem trenutku mogla izbjeći totalan poraz zaključenjem separatnog mira.

Pritješnjene između četiri fronta: istočnog i zapadnog neposredno na svojim granicama, i u Italiji i Jugoslaviji, koji su se približavali granicama Trećeg Rajha, oružane snage Njemačke početkom 1945. godine bile su grupisane na više načina.

Na istočnom frontu Nijemci su i dalje imali glavne snage (57,1 odsto od cjelokupnog sastava) organizirane u četiri grupe armija, sa ukupno 3,100.000 vojnika svrstanih u 185 divizija i 21 brigadu; na zapadnom frontu tri grupe armija sa ukupno 1,000.000 vojnika svrsta-

nih u 77 divizija; na frontu u Italiji jedna grupa armija sa ukupno 600.000 vojnika svrstanih u 25 divizija; na frontu u Jugoslaviji Grupa armija »E« i dio Grupe armija »F«, sa ukupno oko 700.000 vojnika (oko 450.000 njemačkih i oko 250.000 kvislinških) svrstanih u 35 divizija i više manjih jedinica.

U strategijskoj rezervi njemačke Vrhovne komande nalazilo se 2.100.000 ljudi i 1.090 tenkova i samohodnih oruđa, 2.700 artiljerijskih oruđa i 930 borbenih aviona. Veći dio tih snaga u toku borbi je angažiran protiv jedinica Crvene armije, dok se manji dio nalazio u Njemačkoj i okupiranoj Danskoj i Norveškoj (oko 30 divizija). Pored toga, na strani njemačkih oružanih snaga borilo se 16 mađarskih divizija i jedna samostalna brigada.

Savezničke snage, nastupajući koncentrično prema Njemačkoj, početkom 1945. godine nalazile su se u slijedećem rasporedu:

Na istočnom frontu Crvena armija je protiv Njemačke imala devet frontova sa oko 6.000.000 vojnika, svrstanih u 500 divizija, sa 2.993 raketna uređaja, 91.400 artiljerijskih oruđa i minobacača, 11.000 tenkova i samohodnih oruđa i 14.500 aviona.

U rezervi sovjetske Vrhovne komande prema Njemačkoj nalazilo se 577.000 ljudi, 2.200 tenkova i samohodnih oruđa. Pored toga, u sastavu Crvene armije borilo se oko 326.000 vojnika iz Poljske, Čehoslovačke, Rumunije i Bugarske.

Crvena armija je polovinom marta izbila na liniju: rijeka Odra (s nekoliko mostobrana na njezinoj lijevoj obali) — slovačke Rudné planine — Estergon — Blatno jezero — rijeka Drava, gdje je vršila pripreme za nanošenje odlučujućeg udara Njemačkoj: glavnim snagama u pravcu Berlina, odakle je bila udaljena svega 100 km, a pomoćnim snagama prema Pragu i Beču.

Na zapadnom frontu saveznici su protiv Njemačke imali tri grupe armija sa oko 3.000.000 vojnika, svrstanih u 71 diviziju, sa 4.500 tenkova i 15.000 aviona.

Zapadni saveznici su izbili krajem marta na rijeku Rajnu, i stvorivši mostobrane kod Remagena i Openhajna, pripremali se da nastave ofanzivu radi zauzimanja Rurske oblasti, a zatim da krenu ka Berlinu, u susret Crvenoj armiji.

Na frontu u Italiji saveznici su imali jednu grupu armija sa oko 1.500.000 ljudi, svrstanih u 24 divizije, sa 3.100 tenkova i 5.000 aviona.

Savezničke operacije u Italiji razvijale su se sporijim tempom. Čitavu zimu 1944/45. godine njihove snage su bile zaustavljene na

njemačkoj utvrđenoj »Gotskoj liniji«: jezero Komakio — Bolonja — Toskanski Apenini. U toku marta savezničke snage su izvršile pripreme za odlučnu ofanzivu radi proboja te linije i izbijanja u dolinu reke Po i daljeg nastupanja prema Austriji.

Na jugoslavenskom frontu u završnim operacijama Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije imala je oko 650.000 boraca, dok su njezini cjelokupni efektivni bili oko 800.000 boraca.

Početkom marta 1945. godine Jugoslavenska armija je imala četiri armije (1, 2, 3. i 4), deset korpusa (2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11), Korpus narodne odbrane i jednu Operativnu zonu (4) sa ukupno 52 pješadijske, sedam divizija Korpusa narodne odbrane Jugoslavije i dve vazduhoplovne divizije, jedinice Ratne mornarice, samostalne jedinice nižih štabova i vojnoteritorijalne komande.

Pored ovih krupnih operativnih i taktičkih sastava, u pozadini neprijatelja dejstvovalo je i 39 partizanskih odreda i brojne druge vojnoteritorijalne i partizanske snage.

Svim ovim snagama komandovao je vrhovni komandant maršal Tito, preko Generalštaba Jugoslavenske armije koji je neposredno pripremao operacije i njima rukovodio.

To su neki opći uvjeti pod čijim su neposrednim i posrednim utjecajem otpočeli i tekli proces pripreme i izvođenje završne ofanzive za konačno oslobođenje Jugoslavije. Bila je to rješavajuća bitka za koju smo se faktički pripremali još od beogradske operacije. Njome smo ishod rata na našem ratištu izvojevali na vojnom planu, čime smo stvorili sve neophodne vojne pretpostavke da bitno utječemo na sva politička rješenja na našem prostoru.

Zahvaljujući toj činjenici cjelokupno iskustvo i pouke iz narodnooslobodilačkog rata i revolucije, posebno one iz završne ofanzive, dobijaju trajnu vrijednost kao spoznaja djelovanja posebnih zakonomjernosti u općenarodnom oslobodilačkom, odnosno odbrambenom ratu, kao posebnom tipu rata. Ovdje se naglašava posebno završni dio rata zbog toga što su u tom periodu i na jugoslavenskom ratištu izvođene operacije prema tipu operacija iz drugog svjetskog rata, što podrazumijeva izvjesne sličnosti ali i bitne razlike u mnogim njihovim elementima. Te razlike se ogledaju u manifestiranju svih onih suštinskih svojstava narodnooslobodilačkog rata i njegove ratne vještine o kojima je bilo riječi, a koje smo okvalificirali kao Titov originalan i epohalan doprinos marksističkoj vojnoj misli i praksi i uopće ratnoj vještini.